

УДК 94(470):323.1(=411.16)«1855/1881»

Безаров О.Т.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ЄВРЕЇВ ПЕРІОДУ ВЕЛИКИХ РЕФОРМ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

У статті досліджено, що політика модернізації соціально-економічного життя в Російській імперії, яку було започатковано урядом Олександра II наприкінці 1850-х рр., створила реальні підстави для емансипації російських євреїв, частина з яких у 1870-х рр. уперше змогла відчувати себе повноцінними підданими російської монархії. Проте, внаслідок упередженого ставлення до євреїв з боку самодержавства, політика емансипації євреїв залишалася незавершеною, а їхнє правове становище невизначеним. Натомість унікальна ситуація, за якої, наприклад, бухарські євреї отримали від російського уряду громадянські права та свободи, засвідчувала неоднозначність політичних підходів стосовно розв'язання єврейського питання в Російській імперії. Критерій політичної лояльності російських євреїв визначав їх майбутній правовий статус в імперії.

Ключові слова: євреї, емансипація, єврейське питання, самодержавство, Олександр II.

Кримська війна продемонструвала катастрофічну відсталість Російської імперії у всіх її сферах, втрату міжнародного авторитету. Водночас ставала очевидною слабкість самодержавного режиму всередині країни. Вища царська адміністрація усвідомлювала необхідність проведення глибоких економічних перетворень, які були неможливими без модернізації фундаментальних соціальних інститутів. Єврейське питання виявилось одним з перших, що висувалися російськими реформаторами для вирішення [1, с. 19]. Впливові представники єврейської громади (*штадлани*), котрі виступали своєрідними медіаторами у взаєминах державної влади з інститутами громади, запропонували російським урядовцям переглянути дискримінаційне законодавство стосовно євреїв та покращити їх соціальне та економічне життя в імперії [2, с. 144-145]. Отже, якщо раніше Романови розглядали єврейське питання як «нерівність у безправ'ї», то відтепер, зазначав відомий історик єврейського питання в Російській імперії Ю. Гессен, для російських євреїв відкривалися нові можливості для отримання прав, якщо й не для усього народу, то хоча б для окремих його груп: встановлювався новий політичний принцип «нерівності у правах» [2, с. 148]. Ліберальне чиновництво Олександра II розглядало перспективи цієї широкомасштабної реформи із неприхованим оптимізмом – діяти у контексті європейських традицій Просвітництва і політичних доктрин лібералізму. Головним питанням політики лібералізації «єврейського законодавства» було навіть не те, чи надати євреям права, а наскільки швидко можна було взагалі узгодити нові правові норми стосовно євреїв із чинними імперськими законами [3, с. 66]. Побоювання урядовців з приводу того, що громіздка бюрократична машина Російської

імперії з її недосконалою правовою системою може стати суттєвою перешкодою на шляху ефективних реформ, були очевидними. Проте, як виявилось, проблема емансипації євреїв полягала не тільки у цьому.

Питання політико-правового становища євреїв у Російській імперії у зазначений період історії стали предметом дослідження багатьох сучасних російських, українських та американських істориків, з-поміж яких варто зазначити О. Міллера [4], В. Нахмановича [3], Н. Щербака [5], О. Миндліна [6], З. Левіна [7], А. Кагановича [8], Б. Натанса [9], Л. Кальміну [10] та Я. Войтенко [11].

Зокрема, російська дослідниця Я. Войтенко небезпідставно вважала, що важливою проблемою застосування законів щодо євреїв була залежність методів правового регулювання від політичних мотивів, внаслідок чого єврейське питання залишалося нерозв'язаним ані в політичному, ані в правовому сенсах [11, с. 195]. У Російській імперії, на противагу, наприклад, імперії Габсбургів, влада мала справу із незрівнянно більшою за кількістю та строкатою за соціокультурними ознаками масою євреїв, що суттєво посилювало політичні ризики, адже російський уряд не був упевненим у тому, що єврейська громада виявиться лояльною стосовно самодержавства. О. Міллер був абсолютно правий, коли підкреслював, що загалом політичні й соціальні реформи у Російській імперії не вирізнялися своєю послідовністю, тоді як австрійська влада покладалася здебільшого на методи прямого адміністративного контролю, зокрема щодо єврейського питання. У Російській імперії не було конституції, а отже, не було періоду панування ліберальних принципів у той час, як у Габсбурзькій монархії ці процеси відбувалися у 1860-1870-х рр. [4, с. 131]. Не можна не погодитися із ще одним сучасним російським дослідником В. Нахмановичем, котрий зазначав, що метою уряду Олександра II з приводу розв'язання єврейського питання було злиття євреїв з іншими підданими імперії, якої він міг досягнути лише завдяки корінним перетворенням соціальної структури імперського суспільства, економічному розвитку Західного краю, покращенню добробуту усіх верств населення тощо. Було очевидно, що самодержавство виявилось не готовим до поглиблення процесів модернізації країни. «Громадянська емансипація євреїв, – зазначав В. Нахманович, – мала здебільшого психологічне значення, адже показувала народу ставлення до них верховної влади. Це, по-перше, відвернуло б погроми, а, по-друге, не створило б у єврейської маси ворожого ставлення до держави, яка б відкрила їй широкий доступ до усіх занять. Відмовляючись від такої політики, уряд власне сам загнав євреїв у глухий кут, залишаючи їм вихід лише в еміграцію або в революцію» [3, с. 36].

Отже, політика самодержавства з єврейського питання не завжди була однозначною. Зазвичай вона зумовлювалася, з одного боку, особистими симпатіями чи антипатіями чиновників або членів царської родини (особливо самого монарха) стосовно євреїв, а з іншого – конкретними політичними

обставинами справи. Наприклад, у своєму фундаментальному дослідженні російський історик А. Каганович довів, що політико-правовий статус, зокрема, бухарських євреїв, до початку російської окупації Середньої Азії наприкінці 1860-х рр., був значно гіршим навіть за те становище, в якому перебували їхні одноплемінники на території смуги осілости [8, с. 36]. Бухарські євреї виявилися майже єдиними політичними союзниками російської влади в її колоніальній політиці, що знайшло своє відображення у непоширенні на бухарських євреїв закону 1833 р. щодо заборони іноземним євреям приписуватися до купецьких гільдій у тих містах, що не входили до смуги осілости. «Подібного права в Росії, – зазначав А. Каганович, – не мали у той час навіть євреї – російські піддані» [8, с. 61]. Водночас, на його думку, «східні євреї значно вирізнялися не лише з-поміж ашкеназських євреїв, але й з-поміж одне одного..., що вимагало від російської адміністрації в Туркестані докорінного перегляду загальної парадигми розв'язання єврейського питання в Російській імперії» [8, с. 19].

Метою статті є визначення особливостей політичного й правового становища російських євреїв у 1860-1870-х рр. крізь призму загальної стратегії розв'язання єврейського питання в Російській імперії.

Перші спроби реформувати «єврейське законодавство» були здійсненні на початку царювання Олександра II. Указ 1862 р. поширив право на державну службу щодо євреїв, які стали відомими завдяки своїм науковим доробкам, а також на лікарів та студентів, які закінчили університет без наукового ступеня. У 1865-1867 рр. таке право отримали також і лікарі-євреї, що не мали звання доктора медицини (за винятком Петербурзької та Московської губерній). Декілька указів стосувалися військової служби євреїв: з 1860 р. їх почали приймати до гвардії, а з 1861 р. – призначати унтер-офіцерами. У 1865 і 1867 рр. право вільного місця проживання отримали також євреї-ремісники та «миколаївські солдати» разом з їхніми сім'ями. У 1868 р. було скасовано правову норму, згідно з якою євреям Царства Польського заборонялося постійне місце проживання у російських губерніях, а, відповідно, євреям російських губерній жити у Царстві Польському [6, с. 23-29].

Земельна реформа 1861 р. не передбачала яких-небудь обмежень для євреїв, а у Південно-Західному краї їм навіть дозволялося придбавати земельну власність. Спочатку євреї купували землі передусім польської шляхти, що задовольняла російський уряд, але, після того, як вони почали скуповувати землі російських поміщиків, дозвіл на придбання землі у 1864 р. було скасовано [5, с. 380]. Щоправда єврейським підприємцям було не складно обійти цю правову норму. Відомим петербурзьким штадланом Є. Гінцбургом у 1866 р. було придбано три маєтки із селянами у Подільській губернії на суму 306 тис. крб. сріблом [12, арк. 10]. У тому ж році євреям було дозволено на загальних засадах займатися оптовою і роздрібною торгівлею спиртних напоїв у містах і містечках смуги осілости, а ті з євреїв, котрі займалися землеробством або були приписаними до «селян», отримали право переходу до інших

станів [13, с. 10]. Згідно з вимогами Положення про земські установи 1864 р., євреї отримали рівні з християнами права стосовно участі їх у виборах до земських органів влади та обіймати в них будь-які посади. Із запровадженням нового демократичного суду, юристи з євреїв із успіхом розпочали власну адвокатську практику: дехто з них зробили кар'єру в судах і прокуратурі, Сенаті та Міністерстві юстиції. У губерніях, в яких було запроваджено інститут присяжних, євреїв без обмежень обирали до складу присяжних засідателів [2, с. 168-169].

Отже, ми не виключаємо того, що у перше десятиліття буржуазно-демократичних реформ самодержавство прагнуло окреслити деякі контури громадянського суспільства в Російській імперії [14, с. 19-20], за яких суспільна думка перетворилася на один із головних важелів у процесі його становлення, але за умови, що такі процеси контролюватимуться державними органами. Єврейське питання опинилося у низці найбільш актуальних і злободенних проблем російського життя, оскільки російські євреї вперше, після невдалих реформ Олександра I, отримали реальну нагоду стати повноцінними громадянами оновленого російського суспільства. Вільне обговорення єврейського питання в російській суспільній думці не було здобутком лише російського уряду, але передусім нової російської преси, як ліберально-демократичної, так і консервативної, що діяла у межах «регульованої гласності». Під тиском новонародженої російської громадськості, самодержавство було змушене піти на деяке послаблення правових обмежень, зокрема, пом'якшити закони стосовно права проживання євреїв. «Технологія» подолання жорстких заборон на проживання поза смугою осілості виявлялася у тому, що кожний «корисний єврей» (купець, лікар, ремісник, «миколаївський солдат» тощо), котрий отримував виняткове право на проживання поза смугою осілості, мав також право привезти із собою певну кількість «некорисних євреїв» зі своєї родини або зі своїх помічників. Проте, справа навіть була не у кількості «щасливчиків» з колишніх містечкових євреїв, але у тому, що «їм здавалося, що назавжди пішли у минуле ті часи, коли поза межами смуги осілості вони відчували себе зайцями за якими полювали вовки» [15, с. 49-50].

Ці надзвичайно важливі реформи мали один, але суттєвий недолік: вони не усували загальної нерівності єврейського населення, а отже, лише загострювали суперечності у його політичному становищі. Відомий принцип «спочатку просвіта, а потім права», що діяв за царювання Миколи I, залишався актуальним і в епоху Великих реформ, але навряд чи він міг бути ефективним за нових реалій буржуазного суспільства. Натомість реформаторам-державникам, через інертність їхніх політичних поглядів, було важко відмовитися від ідеології «казенного просвітництва», що мала на меті «викорінення фанатизму та зближення євреїв з іншим населенням» [16, с. 268]. Влада прагнула до секуляризації єврейського громадського життя завдяки поширенню світської освіти, внаслідок чого в аудиторіях російських

університетів народилася нова соціальна група демократично налаштованої російсько-єврейської інтелігенції, що стала надійною опорою для ліберальної опозиції самодержавному режимові [17].

Російським урядом стосовно розв'язання єврейського питання використовувалися, водночас, два методи політичної стратегії, які вочевидь суперечили одна одній. Це методи громадянської емансипації та соціально-економічної сегрегації єврейського населення. Оскільки уряд не наважився застосувати жодний із цих методів у повному обсязі, то це закономірно призвело до загострення єврейського питання на початку 1880-х рр., тобто у часи, коли загальноросійська політична й соціальна криза актуалізувала усі суперечності у взаєминах євреїв і влади, євреїв і неєвреїв. Проте, уряду Олександра II вдалося досягти певних успіхів, адже незначна частина російських євреїв отримала можливість вирватися із задушливої атмосфери смуги осілости й вийти на шлях часткової соціальної й культурної емансипації. Однак із середини 1870-х рр. самодержавство, яке із сумнівом поставилося до результатів політики часткової емансипації євреїв, поступово згортало усі наступні спроби такої політики.

Застосування методів емансипації та сегрегації євреїв породжувало численні непорозуміння та плутанину на місцях. Коли наприкінці 1860-х рр. із Петербургу було виселено «безпаспортних» євреїв, тобто тих, хто не мав права проживання у столиці, міністр внутрішніх справ Російської імперії зробив із цього приводу наступну заяву: «У застосуванні цього заходу релігія й національність не мали жодного значення, тому що виселенню піддалися б і християни у тому випадку, якби в них не виявилось відповідного дозволу» [18, с. 390]. Однак у цьому й полягала правова колізія, адже після вигнання євреїв із столичних міст, уряд, зокрема, використовував загальну адміністративну норму, але закон в цьому випадку був не загальний, а спеціальний для євреїв. В основу цього закону було покладено етноконфесійний чинник, який залишився від політики минулих царювань. Визрівала необхідність у перегляді навіть не політичних, а ідеологічних підходів стосовно врегулювання правового статусу євреїв, в яких релігійний фактор не був тим засадничим елементом нової ідеології єврейського питання, яким його хотіли бачити у консервативних колах російського уряду. Однак і цей процес не був позбавлений суперечностей, адже прагнення уряду Олександра II завдяки контрольованим «згори» реформам створити в імперії щось на кшталт європейського громадянського суспільства не отримали свого логічного продовження, оскільки наштовхувалися на залишки феодально-правової системи обмежень однієї частини підданих за релігійними ознаками, а всередині представників певної етноконфесійної групи ще й за становим критерієм.

Потрібно враховувати ще одну важливу обставину: в Російській імперії самодержавство завжди відіграло ключову роль у всіх політичних процесах і

єврейське питання очевидно ніколи не було виключенням із цього правила. На думку О. Міллера, російська влада не пішла шляхом послідовної емансипації євреїв зокрема тому, що, начебто, не знала результатів австро-угорського експерименту, внаслідок якого євреї імперії Габсбургів у 1867 р. отримали громадянську рівноправність, тобто могли безперешкодно пересуватися й проживати на всій території Австро-Угорщини [4, с. 130]. На наш погляд, це не зовсім так, адже голова російської делегації князь О. Горчаков на Берлінському конгресі у 1878 р. був свідомий того, що розв'язання єврейського питання в східноєвропейських країнах є передчасним кроком, і що саме євреї в них складають соціальну проблему. О. Горчаков наголошував на тому, що «російський уряд змушений ставити єврейське населення країни у надзвичайні умови з метою охорони інтересів суспільства» [19, с. 100]. На нашу думку, офіційний Петербург завжди був чутливим до процесів, що відбувалися у Західній Європі. Вочевидь, покращення політико-правового становища європейських євреїв дещо дратувало російських урядовців, які здогадувалися про підозріле ставлення усіх Романових до євреїв, а тому не надто квапилися із власними політичними оцінками правового статусу російських євреїв.

Натомість на місцевому рівні спостерігалася інша ситуація, за якої генерал-губернатори виявляли більшу ініціативу та самостійність. На початку 1857 р. генерал-губернатор Південно-Західного краю князь І. Васильчиков запропонував урядові поширити право вільного місця проживання для окремих категорій євреїв («спадкових заслужених громадян» і купців першої гільдії). Щоправда отримати відповідний правовий статус для євреїв було не просто. Наприклад, у 1858 р. російські урядовці відмовили І. Васильчикову в його клопотанні з приводу надання київському купцю першої гільдії І. Аренштайну звання «заслуженого громадянина» міста, котрий виявився сумлінним підрядником військового міністерства, збудував у Києві чималу кількість відомих об'єктів, зокрема Анатомічний театр і Метеорологічну обсерваторію [20, арк. 7-9]. Новоросійський генерал-губернатор граф С. Строганов, посилаючись на успішний досвід Західної Європи, також був прихильником громадянської емансипації російських євреїв [2, с. 146-147].

Зрештою, бухарські євреї на окупованих Росією землях Самарканда, Ташкента й Ферганської долини отримали більше прав порівняно з усіма євреями Російської імперії, стосовно яких певні обмеження залишалися чинними. Це сталося внаслідок того, що єврейському населенню середньоазійських губерній імперії у 1870-х рр. було надано безумовну рівноправність разом із мусульманським населенням [7, с. 228]. Парадоксальність ситуації виявилася у тому, що бухарські євреї прагнули переселитися із Бухарського емірату на території, що контролювалися російською владою, тоді як ашкеназські євреї, яким вдавалося влаштуватися в еміраті на постійне проживання, автоматично отримували рівноправність [7, с. 234]. Вочевидь, мабуть не варто перебільшувати

зазначений приклад, адже, на думку казахської дослідниці Т. Волкової, навіть бухарські купці з євреїв не почували себе впевненими у своєму «пільговому» праві [21, с. 248]. Однак на тлі традиційного вже вагання російської влади з приводу надання усім російським євреям рівних громадянських прав, випадок із бухарськими євреями можна вважати певним політико-правовим феноменом, коли «євреї почали відчувати себе краще упродовж російського панування» [8, с. 435]. На думку А. Кагановича, цей феномен варто розглядати не лише у контексті лояльності бухарських євреїв стосовно російської влади та їхньої аполітичності [8, с. 472], але й крізь призму реформаторської діяльності Туркестанського генерал-губернатора К. Кауфмана [8, с. 98-101].

Таким чином, як нам видається, важливими особливостями політико-правового становища євреїв періоду Великих реформ у Російській імперії були, *по-перше*, зміна їхнього політичного статусу з «абсолютно шкідливих» на «помірковано корисних» підданих імперії, котрих самодержавство прагнуло перетворити на лояльну імперську етногрупу. Проте, лібералізація єврейського питання у політиці Олександра II не стосувалася фундаментального правового інституту дискримінаційного законодавства щодо євреїв – смуги постійної єврейської осілості, існування якої, вочевидь, підживлювалося давніми релігійними забобонами Романових з приводу «шкідливого» впливу євреїв на православне населення корінних губерній Російської імперії. Водночас на місцевому рівні ставлення до ідеї громадянської емансипації євреїв з боку імперського чиновництва було різним, і не завжди ворожим. *По-друге*, внаслідок часткової лібералізації суспільно-політичного життя, виникла нова соціальна група російсько-єврейської інтелігенції, представники якої за всю історію перебування євреїв у Російській імперії вперше відчували себе власне *російськими* євреями. *По-третє*, певні громадянські права отримала єврейська молодь, яка використала їх не лише для того, щоб навчатися у столичних університетах, але передусім для того, щоб більше не повертатися до свого занедбаного містечкового життя. Гіркий присмак правової дискримінації виштовхував майбутніх єврейських студентів у політичний простір революційного руху в Російській імперії. У такий спосіб самодержавство створило складну для себе ситуацію, коли замість того, аби хоча б закріпити започатковані наприкінці 1850-х рр. політичні кроки у напрямку емансипації російських євреїв, воно, натомість, у 1870-х рр., розпочало рух у зворотному напрямку, що, зрештою, обернеться для нього посиленням єврейського радикалізму, царевбивством і єврейськими погромами на початку 1880-х рр.

Список використаних джерел та літератури

1. Безаров А.Т. Еврейский вопрос в контексте модернизации российского общества 1860-х годов // Государство, капитализм и общество в России второй половины XIX – начала XX вв. Материалы Всероссийского (с международным участием) научного семинара (г. Череповец, 19-20 октября 2017 г.): Сборник научных работ / отв. ред. А.Н. Егоров и др. – Череповец: Череповецкий государственный ун-т, 2017. – С.18-22.

2. Гессен Ю. История еврейского народа в России / издание исправленное, с предисловием и библиографией, составленными В.Ю. Гессеном при участии В.Е. Кельнера. В 2-х томах. Т.2. – М., Иерусалим: Гешарим, 1993. – 234 с.
3. Нахманович В.Р. Еврейская политика царского правительства в 1870-х гг. Деятельность Комиссии по устройству быта евреев / В.Р. Нахманович. – М.: Препринт, 1996. – 46 с.
4. Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 248 с.
5. Щербак Н.О. Национальне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття): Монографія. – К.: ПЦ «Різографіка», 2005. – 616 с.
6. Миндлин А. Император Александр II и «еврейский вопрос» // Параллели: русско-еврейский историко-литературный и библиографический альманах. – 2005. – № 6-7. – С. 20-38.
7. Левин З. Евреи Бухары под властью России в 1864-1917 гг. // История еврейского народа в России. От разделов Польши до падения Российской империи / под ред. И. Лурье. Том. 2. – М.: Мосты культуры, Гешарим, 2012. – С. 224-237.
8. Каганович А. Друзья поневоле: Россия и бухарские евреи, 1800-1917 / научный ред. А. Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2016. – 528 с.
9. Натанс Б. За чертой: Евреи встречаются с позднейимперской Россией / пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2007. – 463 с.
10. Кальмина Л.В., Курас Л.В. Еврейская община в Западном Забайкалье (60-е годы XIX века – февраль 1917 года) / научный редактор Б.В. Базаров. – Улан-Удэ: Изд-во БНЦ СО РАН, 1999. – 172 с.
11. Войтенко Я. Еврейский вопрос и Правительствующий Сенат: практика применения законов о евреях в Российской империи 2-й половины XIX – начала XX вв. (К постановке проблемы) // Материалы Пятнадцатой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. Часть II / Академическая серия. Вып. 23. – М.: Сэфер, 2008. – С. 193-198.
12. Центральный державний історичний архів України, м. Київ, ф. 442 Канцелярія Київського, Подольського і Волинського генерал-губернатора, оп. 816, д. 9 «О покупке евреями имений со времени разрешения до воспреещения», 11 января 1866 г. – 21 января 1866 г. – 10 л.
13. Записка по вопросу об ограничении евреев в праве владения недвижимыми имуществами. – б/и, б/г. – 74 с.
14. Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX века / отв. редакторы Б. Пиетров-Эннкер, Г.Н. Ульянова. – М.: РОССПЭН, 2007. – 302 с.
15. Левин В. Реформы Александра II и появление постоянного еврейского населения в Пензенской губернии // Материалы Десятой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. Часть I. – М.: Пробел-2000, 2003. – С. 46-53.
16. Эльяшевич Д.А. Правительственная политика и еврейская печать в России, 1797-1917: Очерки истории цензуры. – СПб., Иерусалим, 1999. – 792 с.
17. Кельнер В. Русско-еврейская интеллигенция: генезис и проблема национальной идентификации (вторая половина XIX – начало XX века) // Вестник Еврейского университета в Москве. – 1996. – № 3. – С. 4-20.
18. Внутреннее обозрение // Вестник Европы. Журнал истории, политики, литературы. – 1869. – Т.3. – № 5. – С. 370-392.
19. Базаров О.Т. Єврейське питання в Російській імперії у 1881-1894 роках: еволюція державної політики. – Чернівці: Наші книги, 2010. – 320 с.
20. Центральный державний історичний архів України, м. Київ, ф. 442 Канцелярія Київського, Подольського і Волинського генерал-губернатора, оп. 34, спр. 1367 «О правилах присвоения евреям звания “потомственного гражданина города”», 23 декабря 1857 – 24 декабря 1864 г. – 25 л.

21. Волкова Т. Среднеазиатские евреи в дореволюционном Казахстане: история и правовое положение // Материалы Восьмой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. Часть I. – М.: Пробел-2000, 2002. – С. 246-256.

Безаров А.Т. Особенности политико-правового положения евреев периода Великих реформ в Российской империи.

В статье исследовано, что политика модернизации социально-экономической жизни в Российской империи, которую начало правительство Александра II, начиная с конца 1850-х гг., создала реальные предпосылки для эмансипации российских евреев, определённые категории которых в 1870-х гг. впервые смогли ощутить себя полноценными поданными российской монархии. Однако, в результате предубеждённого отношения к евреям со стороны самодержавия, политика эмансипации евреев оказалась незавершённой, а их правовое положение неопределённым. Тем не менее, уникальная ситуация, при которой, например, бухарским евреям удалось получить от российского правительства гражданские права и свободы, указывала на неоднозначность политических подходов относительно урегулирования еврейского вопроса в Российской империи. Критерий политической лояльности российских евреев определял их будущий правовой статус в империи.

Ключевые слова: евреи, эмансипация, еврейский вопрос, самодержавие, Александр II.

Bezarov O. Peculiarities of the Political and Legal Situation of the Jews during the Great Reforms in the Russian Empire.

In the article it is researched that the policy of modernization of social and economic life in the Russian Empire, conducted by the government of Alexander II, since the end of the 1850s, created real prerequisites for emancipation of the Russian Jews, certain categories of which could feel full-fledged subjects of the Russian monarchy for the first time already in the 1870s. However, as a result of the prejudiced attitude towards the Jews on the part of the autocracy, the policy of emancipating the Jews turned out to be incomplete, and their legal status was uncertain. Nevertheless, the unique situation in which, for example, the Bukharian Jews managed to obtain civil rights and freedoms from the Russian government, pointed to the ambiguity of political approaches to the settlement of the Jewish issue in the Russian Empire. The criterion of political loyalty of Russian Jews determined their future legal status in the empire.

Keywords: Jews, emancipation, Jewish question, autocracy, Alexander II.